

ЯДЕРНЕ РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ ТА НАСЛІДКИ

NUCLEAR DISARMAMENT OF UKRAINE AND NEGATIVE CONSEQUENCES FOR IT

Штокалюк Д.,

аспірант кафедри всесвітньої
історії та релігієзнавства Тернопільського

національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

(Україна, Тернопіль)

e-mail: dmytro_shtokaliuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1514-1132>

Shtokaliuk D.,

postgraduate student of the

Department of World History and

Religious Studies, Volodymyr Hnatiuk

Ternopil National Pedagogical University

(Ukraine, Ternopil)

e-mail: dmytro_shtokaliuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1514-1132>

У статті розкрито причини, хід та наслідки ядерного роззброєння України. Особливу увагу приділено особливостям позбавлення ядерного статусу України та негативним наслідкам цих дій.

Мета дослідження: висвітлити основні положення та особливості ядерного роззброєння України. **Методологія праці:** застосовано історико-компаративний, хронологічний та загальнонаукові методи, аналіз, синтез, порівняння. **Наукова новизна** полягає в опрацюванні та систематизації наявної бази даних щодо тематики дослідження.

Висновки: Наявність ядерної зброї є потужним стримуючим фактором, який запобігає військовим конфліктам. Україна після розпаду СРСР володіла третім у світі ядерним арсеналом, але через зовнішньополітичний тиск США та РФ стала без'ядерною державою. Як наслідок, після втрати ядерного статусу Україна постійно відчувала і відчуває агресивний вплив Кремля.

Ключові слова: ядерна зброя, тактична ядерна зброя, стратегічна ядерна зброя, ядерні боєприпаси, міжконтинентальні балістичні ракети

The article reveals the causes, course and consequences of Ukraine's nuclear disarmament. Particular attention is paid to the peculiarities of depriving Ukraine of its nuclear status and the negative consequences of these actions.

The purpose of the study is to highlight the main provisions and features of Ukraine's nuclear disarmament. Methodology of work: applied historical-comparative method, chronological

method, general scientific methods, analysis, synthesis, comparison. The scientific novelty lies in the development and systematization of the existing database on research topics. Conclusions: The presence of nuclear weapons is a powerful deterrent to preventing military conflict. Ukraine had the world's third nuclear arsenal after the collapse of the Soviet Union, but became a non-nuclear state due to US and Russian foreign policy pressure, and as a result of losing its nuclear status, the Kremlin has constantly felt and continues to feel aggressive.

Keywords: nuclear weapons, tactical nuclear weapons, strategic nuclear weapons, nuclear munitions, intercontinental ballistic missiles.

Постановка проблеми. На початку 1990-х років стало очевидно, що СРСР невдовзі припинить своє існування. Однак, Україна станом 1991 – 1996 рр. мала потужний ядерний арсенал і володіла тріадою, здатною нести ядерну зброю – стратегічну авіацію, міжконтинентальні балістичні ракети та підводні човни.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що на 24 серпня 1991 року на території України дислокувались три загальновійськові і дві танкові армії, армійський корпус, чотири повітряних армії, окрема армія протиповітряної оборони, ракетна армія, Чорноморський флот, два вузли системи попередження про ракетний напад, інші військові формування чисельністю близько 900 тисяч осіб, 6,5 тисяч танків, 7 тисяч броньових машин, 1,5 тисяча літаків, 350 кораблів, 1272 ядерні бойові головки МБР, 2,5 тисячі одиниць тактичної ядерної зброї. На той час це давало підстави для створення армії на національних засадах взаємовідносин між військовослужбовцями, на нових принципах ведення збройної боротьби, які відповідають геостратегічним потребам України [7].

Україна успадкувала 220 одиниць стратегічних носіїв, в числі яких 130 ракет РС-18 (SS-19), 46 найсучасніших ракет РС-22 (SS-24), 44 важких бомбардувальників, оснащених 1068 крилатими ракетами повітряного базування великої дальності. Згідно з умовами Договору СТАРТ-1, за цими носіями було зараховано сумарно 1944 ядерних заряди [32, с. 127; 48, с. 56-57; 52].

На початку 1994 року на озброєнні 43-ї ракетної армії, у складі якої перебували дві ракетні дивізії (19-та Хмельницька і 46-та Первомайська), було 176 ракетних комплексів типу «ОС» («Окремий старт»), що мали на озброєнні 130 ракет класу РС-18 Стілет (SS-19) та 46 ракет класу РС-22 Скальпель (SS-24). Перші несли по 6 ядерних боєголовок (загалом 780), SS-24 — по 10 (460): разом 1240 ядерних боєголовок, а всього ж на озброєнні перебувало щонайменше 1 272 одиниці стратегічних ядерних зарядів. При цьому, за отриманою інформацією, на території України щонайменше на озброєнні ЗСУ знаходились 2633 одиниці тактичних ядерних зарядів (за обліком України),

за даними обліку рф про прийнятті з України заряди – 2883 одиниці тактичних ядерних зарядів, тобто різниця складає 250 одиниць [13].

Наявність такої кількості ядерної зброї ставило Україну на третє місце. Станом на 2020 рік клуб ядерних держав представлений такими учасниками:

російська федерація – 7290 ядерних зарядів (орієнтовний розмір оборонного бюджету країни 61,4 млрд. дол. США на рік);

США – 7000 ядерних зарядів (орієнтовний розмір оборонного бюджету країни 649 млрд. дол. США на рік);

Франція – 300 ядерних зарядів (орієнтовний розмір оборонного бюджету країни 63,8 млрд. дол. США на рік);

Китай – 260 ядерних зарядів (орієнтовний розмір оборонного бюджету країни 250 млрд. дол. США на рік);

Великобританія – 215 ядерних зарядів (орієнтовний розмір оборонного бюджету країни 50,0 млрд. дол. США на рік);

Пакистан – від 110 до 130 ядерних зарядів (орієнтовний розмір оборонного бюджету країни 11,4 млрд. дол. США на рік);

Індія – від 100 до 120 ядерних зарядів (орієнтовний розмір оборонного бюджету країни 66,5 млрд. дол. США на рік);

Ізраїль – 80 ядерних зарядів (орієнтовний розмір оборонного бюджету країни 15,9 млрд. дол. США на рік);

Північна Корея – 10 ядерних зарядів (розмір оборонного бюджету країни невідомий) [13].

Проте така розстановка сил не задовольняла рф та США, котрі тиснули на Україну, щоб та відмовилась від ядерної зброї, і зрадник національних інтересів України Леонід Кравчук піддався на цей тиск. У червні 2018-го Леонід Кравчук розповів про сильний тиск з боку американців. Тоді, у першій половині 90-х, у Вашингтоні пригрозили Києву блокадою у разі відмови від ліквідації боєголовок [11; 51; 52; 58; 59].

Процес ядерного роззброєння України поділяється на етапи:

Перший – 16 липня 1990 – 11 квітня 1992 року – декларування намірів про без'ядерний статус України.

Другий – 11 квітня 1992 – 5 грудня 1994 року – виведення тактичної ядерної зброї (ядерних боєприпасів) та остаточна відмова від ядерної зброї.

Третій – 5 грудня 1994 – 30 жовтня 2001 року – ліквідація стратегічної ядерної зброї та підрив шахт пуску міжконтинентальних балістичних ракет.

Вперше про без'ядерний статус України йдеться в декларації про суверенітет України: «Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох не-

ядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. 11 жовтня 1991 року ВРУ прийняла «Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України», в якій оголосила про статус без'ядерної та нейтральної держави, яка взяла на себе зобов'язання не брати участь у військово-політичних блоках і дотримуватись трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. Цих три ядерних принципів прослідковуються в інших міжнародних угодах укладених з рф та державами-гарантами стосовно ядерного роззброєння України. Зобов'язувалась брати участь у реалізації всіх договорів і угод щодо незастосування ядерної зброї та сприяти ратифікації відповідних договорів і угод між США і СРСР [1; 2; 3; 6; 15; 45].

Наступним кроком до здачі ядерної зброї була заява про без'ядерний статус 24 жовтня 1991 року, в якій Київ підтверджував положення раніше зазначених підписаних документів, тимчасове розташування ядерної зброї на території України, підконтрольність відповідним структурам колишнього Союзу РСР й готовність до її знищення. 21 грудня 1991 року «45 заходів щодо ядерної зброї» засвідчила підконтрольність стратегічних сил України СНД, її незастосування, а також контроль за неї рф та інших членів СНД. Крім того, Україна, білорусь та Казахстан зобов'язувались відмовитись від ядерної зброї й приєднатись до договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. Угода між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил від 30 грудня 1991 року черговий раз засвідчила прокремлівський зовнішньополітичний напрямок України, підпорядкування її стратегічних сил, контроль над ядерними силами структурам СНД й намір знищити ядерну зброю на території колишнього СРСР, але вона залишилась тільки в рф [1; 2; 3; 15; 34; 45; 58; 59].

14 лютого 1992 року Україна підписала Угоду між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав про статус Стратегічних сил про участь України у спільній обороні СНД за допомогою стратегічних сил. 28 лютого президент України Л. Кравчук підписав Розпорядження Президента України «Про забезпечення реалізації угод і домовленостей, досягнутих у ході зустрічі глав держав та урядів Співдружності незалежних держав у Мінську 14 лютого 1992 року», в якому наказував Кабінету Міністрів України, Національному банку України, Міністерствам закордонних справ, фінансів та оборони України виконати пункти цієї угоди. 9 квітня 1992 року ВРУ прийняла постанову, згідно з якою Київ звертався до ядерних держав світу для «розв'язання ядерної проблеми», встановлювався контроль над усією ядерною зброєю, дислокованою на території України, черговий раз підтверджу-

вався нейтралітет та позаблоковість. 11 квітня 1992 року Україна та рф підписали «Угоду між Україною і російською федерацією про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні перед заводські бази російської федерації з метою їх розукомплектування та знищення», яка передбачала дотримання раніше підписаних Україною договорів та вивезення з території України ядерної тактичної зброї – ядерних боєприпасів на територію рф для її розукомплектування та знищення. Для цього підписанти забезпечували безпечне пересування ядерних боєприпасів на своїх територіях, вільний перетин державного кордону без митного огляду та ліквідацію можливих аварій обома сторонами. Україна у зазначений період мала опанувати мирний атом, тому 26 червня 1992 року вона разом з країнами СНД підписала «Угоду про основні принципи співробітництва в галузі мирного використання атомної енергії, яка передбачала співпрацю в мирній атомній енергетиці. Підтвердила положення цієї домовленості нова «Угода між Урядом України і Урядом російської федерації про науково-технічне та економічне співробітництво в галузі атомної енергетики» від 14 січня 1993 року [16; 21; 22; 23; 24; 26; 29; 35; 36; 36; 37; 40; 44].

Станом на 6 травня 1992 року тактична ядерна зброя була вивезена за межі території України до рф без визначених умов передачі та компенсації за передані ядерні заряди у кількості як мінімум 2883 одиниці разом з їх носіями та спеціальною технікою, що у подальшому, після вивезення цієї зброї, позбавило Україну можливостей вести повноцінні та аргументовані переговори щодо умов надання належних політичних, економічних, фінансових компенсацій за передану зброю, які завершилися лише у 1997 році вкрай не вигідними для України умовами (розмір компенсації за розщеплюванні матеріали, що вилучені з тактичної ядерної зброї, було погоджено у розмірі 450 млн. дол. США, але навіть за попереднім аналізом такий розмір компенсації аж ніяк не відповідав реальній вартості переданих ядерних розщеплювальних матеріалів) [13].

Таким чином, з урахуванням вищевикладеної інформації вбачається, що без згоди Верховної Ради України, з підстав, законність яких не встановлена Комісією, до 6 травня 1992 року рф вивезла з території України всю тактичну ядерну зброю у кількості не менше, ніж 2883 одиниці, при цьому без визначених умов передачі і здійснення компенсацій, а також порядку здійснення міжнародного контролю за її вивезенням та знищенням [13; 25].

24 жовтня 1991 року Верховна Рада України заявила про без'ядерний статус України. Потім слідували Алма-Атинська та Мінська угоди 1991 року та Трестороння Заява президентів росії, США та України від 14 січня 1994 року, де були вироблені домовленості

щодо надання справедливої та своєчасної компенсації Україні за ядерні боєприпаси, що ввозяться до росії для розукомплектування та знищення. За вивезені з України стратегічні ядерні боєзаряди росія має доставити в Україну 1800 тепловидільних зборок для атомних електростанцій, а за тактичну ядерну зброю на суму 400-520 мільйонів доларів США з урахуванням утилізації буде зроблено взаємозалік боргу за енергоносії [6; 25].

Водночас статтею першою цієї Угоди було визначено, що сторони здійснюють залік за боргованості Української Сторони в загальній сумі 250,171 млн. доларів США, що виникла в результаті реалізації міжурядових угод про торговельно-економічне співробітництво в 1993-1994 роках, у тому числі за нафту, поставлену в 1993 році російськими нафтовидобувними підприємствами, на суму 119,450 млн. доларів США, а також за нафту, нафтопродукти та інші матеріально-технічні ресурси, поставлені відкритим акціонерним товариством «Росконтракт» у 1993-1994 роках Державному комітету з матеріальних ресурсів України, на суму 130,721 млн. доларів США, в рахунок компенсації російською стороною вартості розщеплюваних матеріалів, видобутих з тактичних ядерних боєприпасів, вивезених з території України на територію російської федерації у 1991-1992 роках. Разом за цією угодою було визначений загальний розмір компенсації Україні на рівні 450 млн. доларів США [13].

Наступним кроком України, спрямованим на скорочення та ліквідацію ядерної зброї, було підписання 3 вересня 1993 р. Масандрівських угод. Ними передбачалися, зокрема, шляхи та основні принципи утилізації ядерної зброї, розташованої на території України, а також порядок здійснення гарантійного та авторського нагляду за експлуатацією стратегічних ракетних комплексів, розташованих на територіях України та російської федерації [14; 19; 20; 29; 33; 35; 36; 38; 56, с. 128; 60].

25 жовтня 1993 р. було підписано Угоду між Україною і США щодо надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також про запобігання розповсюдженню зброї масового знищення. З метою її реалізації в подальшому було укладено відповідні імплементаційні угоди, які визначають напрями співробітництва України та США у ліквідації ядерних озброєнь, розташованих на території нашої держави, та надання відповідної фінансової та матеріально-технічної допомоги [60].

18 листопада 1993 року Україна ратифікувала договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь СРСР-США від 31 липня 1991 р. В Постанові визначено, що згідно з лімітами, встановленими за Договором для колишнього СРСР, та принципами рівноправності всіх держав — правонаступниць колишнього Радянського Союзу, Україна

зобов'язана скоротити з наступним знищенням 36% носіїв і 42% ядерних боезарядів стратегічної наступальної ядерної зброї, розташованої на її території. Також зобов'язувалась дотримуватись всіх раніше взятих на себе положень угод. Україна забезпечила умови для ефективної імплементації Договору про СНО, зокрема стосовно інспекційної діяльності та діяльності з безперервного спостереження за виконанням Договору. 14 січня 1994 року в Москві зустрілись глави України, США та РФ. Вони висловились стосовно компенсації Києву через втрату ядерного статусу, переробку високозбагаченого урану, а також надали гарантії безпеки Україні. Протягом 10 місяців країни надавали Україні низько збагачений уран для праці АЕС. Йшлося про подальший процес ядерного роззброєння та знищення стратегічної ядерної зброї й про співпрацю з МАГАТЕ [33; 35; 36; 38; 19; 20; 43; 49; 56, с. 128; 60].

16 листопада 1994 року ВРУ прийняла Закон України №248/94-ВР від 16 листопада 1994 р. Про приєднання України до «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» від 1 липня 1968 року, згідно з яким приєдналась до «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» від 1 липня 1968 року. 5 грудня 1994 року в Будапешті Україна, США, РФ та Великобританія підписали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до «Договору про нерозповсюдження ядерної зброї», згідно з яким Україна остаточно відмовлялась від ядерної зброї на примарні гарантії безпеки від держав-гарантів. Вони брали на себе зобов'язання поважати суверенітет і територіальну цілісність України, утримуватись від будь-яких форм тиску й надати допомогу Україні у випадку, якщо вона стане жертвою агресії. Проте час показав, що керівництво України на чолі зі зрадником національних інтересів України Л. Кравчуком вчинило подурному, і конфлікт навколо о. Коси Тузла у 2003 році, низка торгівельно-економічних та газових війн це підтвердили. Зрештою яскравим підтвердженням цієї грандіозної помилки є гібридна війна РФ проти України, яка свого апогею набула у лютому-березні 2014 року і триває дотепер [4; 10; 12; 32, с. 133, 136; 49; 56, с. 126; 60].

З 1 березня 1995 р. почалися інспекції об'єктів СНО інспекційними групами США. Під час проведення інспекцій та здійснення безперервного спостереження на Павлоградському механічному заводі (ПМЗ) представниками США було підтверджено, що Україна виконує взяті зобов'язання в рамках Договору про СНО-1 [60].

Завершення 1 червня 1996 р. вивозу стратегічних ядерних боеприпасів з території України до російської федерації з метою подальшої ліквідації під контролем спостерігачів української сторони ознаменувало собою своєчасне і

повне виконання українською стороною своїх зобов'язань за Тристоронньою заявою Президентів України, США та Росії від 14 січня 1994 р. та пов'язаним з нею пакетом документів [40; 60].

США в рамках програми Нанна — Лугара виділили Україні 350 мільйонів доларів, частина з яких пішла на будівництво житла для українських ракетників, організацію контролю, обліку та безпечного зберігання радіоактивних матеріалів, поставку різної інженерної та спеціальної техніки та матеріалів [52].

Росія, у свою чергу, зобов'язалася надати сприяння Україні в ліквідації ракетно-ядерної зброї та оплатити вартість ядерних боеголовок стратегічних ракет поставками палива для українських атомних електростанцій. 5 січня 1996 року в Первомайську Миколаївської області у присутності міністрів оборони трьох країн — Сполучених Штатів Америки, Росії та України була підірвана перша з 176 шахтних пускових установок стратегічних ракет [52].

До 1 червня 1996 всі ядерні заряди (бойові частини) були вивезені до російської федерації. В Україні було розташовано 130 рідинних стратегічних ракет РС-18 (SS-19): 90 в Хмельницькому, 40 в Первомайську і 46 твердопаливних ракет РС-22 (SS-24) — усі в Первомайську. РС-18 несли на собі шість ядерних боеголовок, а РС-22 — десять. Усього близько 1200 бойових блоків. 2 червня 1996 року Україна офіційно стала без'ядерною державою [52].

Так, згідно з укладеною 30 жовтня 1997 року угодою між Урядом України та Урядом РФ про взаємний залік заборгованості за поставлені енергетичні ресурси і за розщеплювані матеріали, яку скріпив своїм підписом прем'єр-міністр Пустовойтенко В. П. і якою було визначено розмір компенсації за вивезення до РФ тактичних ядерних зарядів у кількості 2883 одиниць з носіями (ракети, бомби, торпеди, тощо) на рівні 450 млн. дол. США. До речі, зазначена угода була ратифікована лише через два роки після її укладення. Сума погашених боргів взамін на здачу ядерної зброї складала 199,8 млн. доларів США — РФ зарахувала в рахунок погашення боргу України за наданими кредитами згідно угод від 26.05.1993 (Прем'єр-міністр Л. Кучма) та від 20.03.1995 (Прем'єр-міністр Є. Марчук) на суму 3074,0 млн. дол. США; 119,450 млн. доларів США — РФ зарахувала за нафту, поставлену в 1993 році російськими нафтодобувними підприємствами (досі не встановлено, яким саме підприємствам постачалася, хоча питання піднімалося неодноразово, у т.ч. Верховною Радою України перед правоохоронними органами); 130,721 млн. доларів США — РФ зарахувала за нафту, нафтопродукти та інші матеріально-технічні ресурси, поставлені відкритим акціонерним товариством «Росконтракт» у 1993-1994 роках Державному комітету з матеріальних ресурсів України [5; 13; 14; 41].

У період з 1996 по 1999 роки було знято з бойового чергування усі 13 ракетних полків МБР РС-18, ліквідовано 130 ШПУ рідкопаливних ракет РС-18, а 111 ракет цього типу ліквідовано в Україні на комплексі нейтралізації у місті Дніпро (Дніпропетровськ), 19 ракет РС-18 передано рф [13; 42; 52].

5 грудня 1998 року Міністерства оборони України та США підписали угоду про ліквідацію 44 важких бомбардувальників і 1068 крилатих ракет Х-55 повітряного базування. 16 листопада 1998 року Україна приступила до знищення стратегічних бомбардувальників на кошти США, виділені за програмою Нанна-Лугара. У присутності американських сенаторів Річарда Лугара і Карла Левіна урочисто розрізали перший український Ту-160 з бортовим номером «24» 1989 року випуску, що мав 466 годин нальоту [52].

Другим був знищений літак з бортовим номером «14», що випущений у 1991 році та мав наліт менше 100 годин. Його утилізацію закінчили у листопаді 1999 року. З 1996 по 1999 роки Україна ліквідувала 29 літаків Ту-160 і Ту-95МС та 487 крилатих ракет повітряного базування класу Х-55. Згідно з домовленістю між Україною та росією, останній було передано три Ту-95МС, вісім Ту – 160 (із 38, що підлягали ліквідації) та 581 крилатих ракет повітряного базування. Їх передислокацію було завершено 21 лютого 2000 року [52].

Останній стратегічний авіаційний комплекс Ту-160 ВПС України був знищений 2 лютого 2001 року. Два бомбардувальники Ту-95МС було переобладнано у літаки-розвідники, а по одному Ту-160 та Ту-95МС залишилися в Україні в якості музейних експонатів. 30 жовтня 2001 року на території 43-ї ракетної армії Збройних Сил України було знищено останню шахтну пускову установку (ШПУ) міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) РС-22 (SS-24), завершивши таким чином виконання зобов'язань у зв'язку з підписанням Лісабонського протоколу до Договору СТАРТ-1 [13; 52].

За умовами договору Українська Сторона погодилась передати у власність російської стороні важкі бомбардувальники, оснащені для ядерних крилатих ракет повітряного базування великої дальності типу Ту-160 і типу Ту-95МС, крилаті ракети повітряного базування великої дальності (Х-55), а також обладнання для їхнього обслуговування в рахунок платежів по заборгованості Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» перед Відкритим акціонерним товариством «Газпром» російської федерації [8; 38; 39].

Отже, на підставах укладеної угоди до рф було передано:

8 важких стратегічних бомбардувальників ТУ-160 (1 од. – 1989 р.в., 5 од. – 1990 р. в., 2 од. – 1991 р. в.) в комплекті з двигунами 1989 та 1991 р.в. з мінімальним нальотом з початку

експлуатації;

3 важких стратегічних бомбардувальника ТУ-95 МС (1 од. – 1990 р. в. та 2 од. 1991 р. в.) з комплектом двигунів 1990 та 1991 р. в. з мінімальним нальотом з початку експлуатації;

575 крилатих ракет повітряного базування великої дальності (Х-55);

12 одиниць додаткових турбореактивних двигунів НК-32 з мінімальним нальотом з початку експлуатації (середній наліт 350 мотогодин);

12 одиниць додаткових турбогвинтових двигунів НК-12МП з нульовим нальотом (4 нові двигуни без нальоту, 8 двигунів із середнім нальотом 800 мотогодин);

обладнання для літаків Ту-160 (запасні частини та обладнання для літака, наземне обладнання для його обслуговування, авіаційне озброєння, радіоелектронне обладнання, всього 91 найменування);

обладнання для літаків Ту-95 МС (запасні частини та обладнання для літака, наземне обладнання для його обслуговування, авіаційне озброєння, радіоелектронне обладнання, всього 249 найменувань) [8; 38; 39].

При цьому, наявна інформація про те, що окрема частина із переданих рф крилатих ракет Х-55 за вказаним договором була споряджена тактичними ядерними зарядами, адже наявна інформація про те, що тактичних ядерних зарядів на території України було понад 3 тисячі, а документально підтверджено про вивезення до 06.05.1992 року 2 883 тактичних ядерних зарядів. Зазначена інформація підлягає перевірці уповноваженими органами, зокрема Службою безпеки України [8; 38; 39].

Крім цього, за укладеною угодою Україна передала всю документацію до ТУ-160, ТУ-95МС та до крилатих ракет повітряного базування великої дальності, ймовірно була й передана і конструкторська документація з огляду на те, що такі ракети свого часу вироблялися на території України, зокрема двигуни до них, і рф протягом тривалого часу не мала власного виробництва, однак на сьогодні вона налагодила виробництво короткоресурсного двоконтурного турбореактивного двигуна, який є ключовим елементом при створенні крилатих ракет цього типу [8; 38; 39].

У 2001 році почалася ліквідація 60 важких бомбардувальників типу Ту-22 (17 одиниць Ту-22М2 та 43 одиниць Ту-22М3) та 423 авіаційних крилатих ракет типу Х-22. Ліквідація Ту-22 та авіаційних крилатих ракет Х-22 здійснювалась відповідно до Угоди між Україною та США про надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також запобігання розповсюдженню зброї масового знищення, яку було підписано 25 жовтня 1993 року, а також Угоди між Міністерствами оборони України та США щодо забезпечення України матеріально-технічними засобами, послугами та здійснення відповідної підго-

товки персоналу у зв'язку з ліквідацією стратегічної ядерної зброї, від 5 грудня 1993 року [13; 52].

30 жовтня 2001 року було підірвано останню шахтну пускову установку міжконтинентальної балістичної ракети РС-22 (88-24 «Scar1»), а центральну бойову стартову позицію уніфікованого командного пункту 309-го ракетного полку 46-ї ракетної дивізії 43-ї Ракетної армії з наземним обладнанням і різноманітними допоміжними механізмами ракетного комплексу «ОС» (поодинокий старт) було збережено в робочому стані і перетворено на музей [46].

Постановою Верховної Ради України №87-IV від 11 липня 2002 року створюється Тимчасова слідча комісія Верховної Ради України з перевірки фактів незаконної торгівлі зброєю та військовим майном та їхньої незаконної передачі до інших країн. Ця комісія, отримавши відповідні документи про таємниче зникнення 250 одиниць ядерних боезарядів, звернулася до СБУ за роз'ясненням (супровід програми ядерного роззброєння України здійснювався саме цією силовою структурою) [25].

У період з 2002 по 2006 роки на аеродромах Повітряних Сил ЗС України у Миколаєві, Полтаві, Прилуках та Білій Церкві було ліквідовано 60 літаків типу Ту-22 (17 одиниць Ту-22М2 та 43 одиниці Ту-22М3), а на аеродромі смт. Озерне Житомирської області було ліквідовано 401 одиницю авіаційних крилатих ракет типу Х-22. Ліквідація решти авіаційних крилатих ракет типу Х-22 завершилася у березні 2006 року. У якості музейних експонатів в Україні залишаються три важких бомбардувальника типу Ту-22 та сім макетів авіаційних крилатих ракет Х-22 (без внутрішньої начинки). Важкі бомбардувальники Ту-95МС, Ту-160, Ту-22М3, макети авіаційних крилатих ракет та елементи ракетної техніки шахтного базування можна побачити у Державному авіаційному музеї у Києві, Полтавському музеї дальньої авіації та Музеї Ракетних військ стратегічного призначення у селищі Побузьке, що на Кіровоградщині [8; 52].

Україна до 12 квітня 2010 року могла гіпотетично відновити ядерний арсенал, оскільки Київ мав запас високозбагаченого урану для виготовлення ядерної бомби, однак злочинець та кремлівський прислужник Віктор Янукович здав останні залишки цього урану. Президент США Барак Обама оцінив такий вчинок Віктора Януковича і запевнив про дотримання гарантій наданих під час підписання будапештського меморандуму 5 грудня 1994 року [55].

Зрадник національних інтересів Л. Кравчук в ефірі ток-шоу «Люди. Hard Talk. LIVE». Від 15 січня 2017 року заявив, що вартість відновлення ядерного арсеналу у 1994 роках становила 45 млрд. дол. США, але станом на час інтерв'ю вартість відновлення ядерного ста-

туса України становить 100 млрд. дол. США. Тобто, судячи зі слів Л. Кравчука, Україну «обвели навколо пальця», змусивши через слабку політичну верхівку України відмовитись від третього у світі ядерного статусу. Внаслідок цих антиукраїнських дій Україна втратила 100 млрд. дол. США взамін на пусті і примарні обіцянки гарантій безпеки для України від держав-гарантів. Акцентував увагу на дипломатичному вирішенні військових конфліктів. Як свідчить досвід України, в гібридному протистоянні рф з Україною він навряд ефективний, вигідний виключно для москви, адже наявність ядерної зброї була б потужним стримуючим фактором в агресивних планах Кремля [9; 17; 18; 50].

Важливо підкреслити, що в процесі ядерного роззброєння було знищено 43 ракетну армію, яка складалась з низки дивізій:

- 9-та ракетна дивізія (Хмельницький);
- 37-ма гвардійська ракетна дивізія (Луцьк);
- 43-тя гвардійська ракетна дивізія (Ромни);
- 44-та ракетна дивізія (Коломия);
- 46-та ракетна дивізія (Первомайськ);
- 50-та ракетна дивізія (Білокорівці).

Крім цього, до структури 43-ї ракетної армії відносились такі підрозділи:

Харківське військове училище ракетних військ ім. Маршала Радянського Союзу Н. І. Крилова (ХВВКУ РВ) (м. Харків);

80-й навчальний центр РВСП (Котовськ);

4-й арсенал РВСП (в/ч 14427, А0981, смт Лісове, Кіровоградська обл.);

24-й арсенал РВСП (в/ч 14247, А2365; об'єкт «Львів-50», с. Михайленки, Житомирська область);

26-й арсенал РВСП (в/ч 32154, А2251; об'єкт «Веселка», смт. Жеребкове, Одеська область);

15-та окрема змішана авіаційна ескадрилья (Калинівка, Вінницька обл.);

а також об'єкти «С»:

341 Об'єкт (в/ч 14427 та в/ч 65152, Кіровоград-25);

Об'єкт 712 (в/ч 62047, Сімферополь-10/Федосія-13, с. Краснокам'янка, АРК);

Об'єкт 711 (в/ч 51989, Івано-Франківськ-16, смт. Делятин);

Центральний ремонтний завод (м. Кіровоград);

Центральний ремонтний завод (м. Умань, Черкаська область);

санаторій «Фрунзенский» (смт Партеніт, АР Крим) [13].

Відмова від ядерної зброї негативно вплинула на Україну, оскільки та згодом стала мішенню для різноманітних агресивних нападів зі сторони кремля, інформаційно-військової агресії, апогей якої припав на лютий-березень 2014 р. Новий виток російсько-українського протистояння припав після 24 лютого 2022 року, коли рф здійснила широкомасштабне вторгнення в Україну, коли з раніше переда-

них Києвом стратегічних бомбардувальників вороги України запускали по цивільних ракетах Х22 і Х55, наносячи удари по енергетичній інфраструктурі. Одним із таких прикладів є ракетний обстріл Кременчука 22 червня 2022 року та Дніпра 14 січня 2023 року, коли в обох випадках загинули цивільні [27; 28; 53; 54; 57].

Таким чином, наявність стратегічної і тактичної ядерної зброї в Україні після розпаду СРСР дуже стривожила РФ та США, тому вони вирішили шляхом тиску на тодішню політичну верхівку України на чолі з Л. Кравчуком змусити Київ відмовитись від третього у світі ядерного статусу. Наміри відмовитись від ядерної зброї декларувались у низці законодавчих документів і міжнародних угод, зокрема в декларації про суверенітет України від 16 липня 1990 року та Будапештському меморандумі від 5 грудня 1994 року. Ядерне роззброєння відбувалось поступово: спочатку вивозилась тактична ядерна зброя (ядерні боеприпаси), потім стратегічна ядерна зброя (міжконтинентальні балістичні ракети – МКБР) і на сам кінець підривались або заливались бетоном шахти запуску МКБР. Офіційно ядерний статус Україна втратила 1 червня 1996 року. 30 жовтня 2001 року підірвано останню шахту для запуску МКБР.

Негативні наслідки ядерного роззброєння українці відчули на своїй шкірі, коли після 24 лютого 2022 року окупанти запускали раніше передані нами ракети в рамках ядерного роззброєння РФ, коли їх запускали по військових і цивільному населенню зі стратегічних бомбардувальників Ту22М3 та Ту95, які вороги використовували для нанесення шкоди енергетичній сфері України, для знищення українців, здійснення акту геноциду, внаслідок яких гинуло мирне населення, яке було змушене ховатись в укриттях. Ось так політична помилка минулого української влади «вилізла боком» для звичайних українців.

Звісно ж, Україна здатна відновити ядерний арсенал, оскільки вона має усі необхідні складові: матеріали, засоби доставки та людей, які за наявності політичної волі та фінансування здатні відновити ядерний щит України.

Список використаних джерел

1. Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення 03.10.2020).
2. Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь 1991 року (укр/рос) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_050#Text (дата звернення : 03.10.2020).
3. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення

: 16.10.2020).

4. Закон України №248/94-ВР від 16 листопада 1994 року Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.10.2020).
5. Закон України №667-ХІV від 14 травня 1999 року Про ратифікацію Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємний залік заборгованості за поставлені енергетичні ресурси і за розщеплювані матеріали URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-14#Text> (дата звернення : 27.10.2020).
6. Заява Про без'ядерний статус України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12#Text> (дата звернення : 16.10.2020).
7. Збройні Сили України: 1991 – 2011 URL: <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2011/6/lazork.html> (дата звернення: 10.11.2020).
8. Здача інтересів України під час передачі РФ стратегічних бомбардувальників та крилатих ракет – звіт ТСК URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok4.html> (дата: 30.06.2022).
9. Кравчук: У мій час відновлення ядерного потенціалу коштувало б 45 млрд дол., зараз – всі 100 URL: <https://ua.112.ua/polityka/kravchuk-u-mii-chas-vidnovlennia-iadernoho-potentsialu-koshtovalo-b-b-45-mlrd-dol-zaraz--vsi-100-363418.html> (дата звернення: 10.11.2020).
10. Лавров вдає, що анексія не суперечить Будапештському меморандуму URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/01/26/7096749/> (дата звернення : 10.11.2020).
11. Леонід Кравчук: Путіну треба сісти з Порошенком за стіл переговорів URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/06/18/7183631/> (дата звернення: 16.10.2020).
12. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення : 27.10.2020).
13. Передача ядерних зарядів, балістичних ракет до РФ та знищення інфраструктури 43-ї ракетної армії – звіт ТСК URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok3.html> (дата звернення : 01.11.2020).
14. Постанова Верховної Кабінету міністрів України №980 від 19 серпня 1996 р. Про затвердження Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі транспортування ядерних матеріалів URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_066#Text (дата звернення: 29.10.2020).
15. Постанова Верховної Ради України №1659-ХІІ від 11 жовтня 1991 року Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text> (дата звернення: 01.11.2020).
16. Постанова Верховної Ради України №2264-ХІІ від 9 квітня 1992 року Про додаткові заходи щодо

забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-12#Text> (дата звернення : 10.11.2020).

17. Постанова Верховної Ради України №2455-VIII від 7 червня 2018 року Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2455-19#Text> (дата звернення : 10.11.2020).

18. Постанова Верховної Ради України №2647-VIII від 6 грудня 2018 року Про попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2647-19#Text> (дата звернення: 10.11.2020).

19. Постанова Верховної Ради України №3624-XII від 18 листопада 1993 року Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3624-12#Text> (дата звернення: 16.10.2020).

20. Постанова Верховної Ради України №3919-XII від 3 лютого 1994 року Про виконання Президентом України та Урядом України рекомендацій, що містяться в пункті 11 Постанови Верховної Ради України « Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 року, і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 року» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3919-12#Text> (дата звернення: 16.10.2020).

21. Протокол до Угоди між Україною і Російською Федерацією «Про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їх розукомплектування та знищення» про порядок контролю за знищенням ядерних боєприпасів, що вивозяться з території України, на підприємствах промисловості Російської Федерації URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_017#Text (дата звернення: 16.10.2020).

22. Протокол до Угоди між Україною і Російською Федерацією «Про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їх розукомплектування та знищення» про порядок контролю за знищенням ядерних боєприпасів, що вивозяться з території України, на підприємствах промисловості Російської Федерації URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_017#Text (дата звернення: 29.10.2020).

23. Протокол Наради глав держав (про підготовку угод про введення в дію Договору між СРСР і США про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь і Договору про звичайні збройні сили в Європі) (укр/рос) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_286#Text (дата звернення : 16.10.2020).

24. Протокол про внесення змін до Угоди про основні принципи співробітництва в галузі мирного використання атомної енергії від 26 червня 1992 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_q10#Text (дата звернення: 29.10.2020).

25. Прощай, оружие! Кто и как разворовал арсеналы Украины URL: <https://argumentua.com/stati/proshchai-oruzhie-kto-i-kak-razvoroval-arsenaly-ukrainy> (дата: 30.06.2022).

26. Розпорядження Президента України №35 від 28 лютого 1992 року Про забезпечення реалізації угод і домовленостей, досягнутих у ході зустрічі глав держав та урядів Співдружності незалежних держав у Мінську 14 лютого 1992 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35/92-%D1%80%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.10.2020).

27. росії дедалі важче завдавати високоточних ударів на великій відстані – розвідка Британії URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3654018-rosii-dedali-vazce-zavdavati-visokotocnih-udariv-na-velikij-vidstani-rozvidka-britanii.html> (дата: 20.01.2023).

28. Росія при масованому обстрілі використовує українські крилаті ракети X-55, – розвідка URL: https://lb.ua/society/2022/12/13/538966_rosiya_masovanomu_obstrili.html (дата: 20.01.2023).

29. Соглашение между государствами-участниками Содружества Независимых Государств о статусе Стратегических сил URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_104#Text (дата звернення: 16.10.2020).

30. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Украины об утилизации ядерных боезарядов URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_132/conv#Text (дата звернення : 03.10.2020).

31. Соглашение о внесении изменений в Соглашение по Стратегическим силам URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_348#Text (дата звернення: 16.10.2020).

32. Ткачук А. П. Відмова від ядерної зброї в політичному дискурсі українських партій першої половини 1990–х рр. Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 144(1). С. 133-137.

33. Трестороння заява Президентів України, США та Росії (укр/рос) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_300#Text (дата звернення : 16.10.2020).

34. Угода між державами-учасниками Співдружності Незалежних Держав щодо Стратегічних сил (укр/рос) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_082#Text (дата звернення : 16.10.2020).

35. Угода між Україною і Російською Федерацією про порядок переміщення ядерних боєприпасів

з території України на центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їх розукомплектування та знищення URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_016/conv#Text (дата звернення: 16.10.2020).

36. Угода між Україною та Російською Федерацією про порядок здійснення гарантійного та авторського нагляду за експлуатацією стратегічних ракетних комплексів Стратегічних Сил, розташованих на їхніх територіях (укр/рос) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_131#Text (дата звернення: 16.10.2020).

37. Угода між Урядом Російської Федерації і Урядом України про утилізацію ядерних боєзарядів URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_132#Text (дата звернення: 10.11.2020).

38. Угода між Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів України про передачу з України до Російської Федерації важких бомбардувальників Ту-160, Ту-95МС URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_116#Text (дата: 30.06.2022).

39. Угода між Урядом Російської Федерації та Кабінетом Міністрів України про передачу з України до Російської Федерації важких бомбардувальників Ту-160, Ту-95МС URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id156275/goals> (дата: 30.06.2022).

40. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємний залік заборгованості за поставлені енергетичні ресурси і за розщеплювані матеріали URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_073#Text (дата звернення: 27.10.2020).

41. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про науково-технічне та економічне співробітництво в галузі атомної енергетики URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_033#Text (дата звернення: 29.10.2020).

42. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі транспортування ядерних матеріалів (укр/рос) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_092#Text (дата звернення: 29.10.2020).

43. Угода про міждержавні перевезення небезпечних і розрядних вантажів URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_066/conv#Text (дата звернення: 29.10.2020).

44. Угода про основні принципи співробітництва в галузі мирного використання атомної енергії URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_599#Text (дата звернення: 29.10.2020).

45. Угода про спільні заходи щодо ядерної зброї URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_086#Text (дата звернення: 16.10.2020).

46. Унікальне місце поблизу Первомайська, яке варто відвідати: Музей Ракетних військ URL: <https://thegard.city/read/plany/82152/unikalnij-muzej-yakij-varto-vidvidati> (дата звернення: 16.10.2020).

47. X-22. Що відомо про старі радянські ракети, якими Росія вдарила по Кременчуку URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61984346> (дата: 30.06.2022).

48. Штокалюк Д. Графологія про українських політиків та ворогів України. – Тернопіль: Вектор,

2020. 172 с.

49. Ядерне роззброєння України у світлі нових світових тенденцій URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_03_2.htm (дата звернення: 27.10.2020).

50. Ядерний потенціал України можна відновити за \$100 мільярдів – Кравчук URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2156771-adernij-potencial-ukraini-mozna-vidnoviti-za-100-milardiv-kravcuk.html> (дата звернення: 16.10.2020).

51. Ядерні шахти України. Як виглядав третій в світі арсенал атомних бомб URL: <https://www.uatom.org/2020/07/03/yaderni-shahti-ukrayini-yak-viglyadav-tretij-v-sviti-arsenal-atomnih-bomb.html> (дата звернення: 16.10.2020).

52. Як знищувались стратегічні ядерні сили України URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/12/strategic-nuclear-forces-of-ukraine.html> (дата звернення: 10.11.2020).

53. Як росія використовує для масованих обстрілів українські крилаті ракети Х-55, які віддали за Будапештським меморандумом URL: <https://speka.media/rosiya-vikoristovuje-dlya-masovanih-obstriliv-ukrayinski-krilati-raketi-x-55-yaki-viddali-za-budapestskim-memorandumom-vr2x39> (дата звернення: 10.11.2020).

54. Як Росія застосовує стратегічну авіацію і крилаті ракети проти України URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60733459> (дата: 30.06.2022).

55. Янукович здав останній збройовий уран URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2010/04/12/4931460/> (дата звернення: 27.10.2020).

56. Яровой Т. С. Становлення державного управління у сфері національної безпеки України чи зниження обороноздатності? Ретроспектива 1991–2000 років крізь призму лобістського впливу. Випуск 15, 2020. С. 126 – 131.

57. Russia Is Using Old Ukrainian Missiles Against Ukraine, General Says URL: <https://www.nytimes.com/2022/12/12/world/europe/russia-ukraine-missiles.html> (дата звернення: 10.11.2020).

58. 10 міфів про ядерне роззброєння України. Міф 1 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25229484.html> (дата звернення: 27.10.2020).

59. 10 міфів про ядерне роззброєння України. Міф 2 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25240377.html> (дата звернення: 27.10.2020).

60. 79. СНО-1, СНО-2. Україна в процесі ядерного роззброєння. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/79.htm> (дата звернення: 27.10.2020).

References

1. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy 16 lypnia 1990 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата zvernennia: 03.10.2020).

2. Dohovir mizh Soiuzom Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik i Spoluchenymy Shtatamy Ameryky pro skorochennia y obmezhenia stratehichnykh nastupalnykh ozbroien 1991 roku (ukr/ros) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_050#Text (дата zvernennia : 03.10.2020).

3. Dohovir pro nerozpovsiudzhennia yadernoї zbroї

vid 1 lypnia 1968 roku URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (data zvernennia: 16.10.2020).

4. Zakon Ukrainy №248/94-VR vid 16 lystopada 1994 roku Pro pryednannia Ukrainy do Dohovoru pro nerozpozvsudzhennia yadernoi zbroi vid 1 lypnia 1968 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 27.10.2020).

5. Zakon Ukrainy №667-XIV vid 14 travnia 1999 roku Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Rosiiskoi Federatsii pro vzaiemnyi zalik zaborhovanosti za postavleni enerhetychni resursy i za rozshchepliuvani materialy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-14#Text> (data zvernennia : 27.10.2020).

6. Zaiava Pro bez'iadernyi status Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12#Text> (data zvernennia : 16.10.2020).

7. Zbroini Syly Ukrainy: 1991 – 2011 URL: <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2011/6/lazork.html> (data zvernennia: 10.11.2020).

8. Zdacha interesiv Ukrainy pid chas przedachi RF stratehichnykh bombardovalnykiv ta krylatykh raket – zvit TSK URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok4.html> (data: 30.06.2022).

9. Kravchuk: U mii chas vidnovlennia yadernoho potentsialu koshtovalo b 45 mlrd dol., zaraz – vsi 100 URL: <https://ua.112.ua/polityka/kravchuk-u-mii-chas-vidnovlennia-iadernoho-potentsialu-koshtovalo-b-b-45-mlrd-dol-zaraz--vsi-100-363418.html> (data zvernennia: 10.11.2020).

10. Lavrov vdaie, shcho aneksiia ne superechyt Budapeshtskomu memorandumu URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/01/26/7096749/> (data zvernennia: 10.11.2020).

11. Leonid Kravchuk: Putinu treba systy z Poroshenkom za stil perehovoriv URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/06/18/7183631/> (data zvernennia: 16.10.2020).

12. Memorandum pro harantii bezpeky u zv'iazku z pryednanniam Ukrainy do Dohovoru pro nerozpozvsudzhennia yadernoi zbroi URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (data zvernennia : 27.10.2020).

13. Peredacha yadernykh zariadiv, balistychnykh raket do RF ta znyshchennia infrastruktury 43-i raketnoi armii – zvit TSK URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok3.html> (data zvernennia : 01.11.2020).

14. Postanova Verkhovnoi Kabinetu ministriv Ukrainy №980 vid 19 serpnia 1996 r. Pro zatverdzhennia Uhody mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy i Uriadom Rosiiskoi Federatsii pro spivrobotnytstvo v haluzi transportuvannia yadernykh materialiv URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_066#Text (data zvernennia : 29.10.2020).

15. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy №1659-XII vid 11 zhovtnia 1991 roku Pro Kontseptsiuu oborony ta budivnytstva Zbroinykh Syl Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text> (data zvernennia : 01.11.2020).

16. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy №2264-XII vid 9 kvitnia 1992 roku Pro dodatkovy zakhody shchodo zabezpechennia nabuttia Ukrainoiu beziadernoho statusu URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-12#Text> (data zvernennia : 10.11.2020).

17. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy №2455-VIII vid 7 chervnia 2018 roku Pro utvorennia Tymchasovoi slidchoi komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy dlia provedennia rozsliduvannia vidomostei shchodo faktiv rozkradannia v Zbroinykh Sylakh Ukrainy ta pidryvu oboronozdatnosti derzhavy u period z 2004 po 2017 roky URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2455-19#Text> (data zvernennia : 10.11.2020).

18. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy №2647-VIII vid 6 hrudnia 2018 roku Pro poperednii zvit Tymchasovoi slidchoi komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy dlia provedennia rozsliduvannia vidomostei shchodo faktiv rozkradannia v Zbroinykh Sylakh Ukrainy ta pidryvu oboronozdatnosti derzhavy u period z 2004 po 2017 roky URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2647-19#Text> (data zvernennia : 10.11.2020).

19. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy №3624-XII vid 18 lystopada 1993 roku Pro ratyfikatsiiu Dohovoru mizh Soiuzom Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik i Spoluchenymy Shtatamy Ameryky pro skorochennia i obmezhenia stratehichnykh nastupalnykh ozbroien, pidpysanoho u Moskvi 31 lypnia 1991 roku, i Protokolu do noho, pidpysanoho u Lisaboni vid imeni Ukrainy 23 travnia 1992 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3624-12#Text> (data zvernennia : 16.10.2020).

20. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy №3919-XII vid 3 liutoho 1994 roku Pro vykonannia Prezydentom Ukrainy ta Uriadom Ukrainy rekomendatsii, shcho mistiatsia v punkti 11 Postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy « Pro ratyfikatsiiu Dohovoru mizh Soiuzom Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik i Spoluchenymy Shtatamy Ameryky pro skorochennia i obmezhenia stratehichnykh nastupalnykh ozbroien, pidpysanoho u Moskvi 31 lypnia 1991 roku, i Protokolu do noho, pidpysanoho u Lisaboni vid imeni Ukrainy 23 travnia 1992 roku» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3919-12#Text> (data zvernennia: 16.10.2020).

21. Protokol do Uhody mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu «Pro poriadok peremishchennia yadernykh boieprypasiv z terytorii Ukrainy na tsentralni peredzavodski bazy Rosiiskoi Federatsii z metoiu yikh rozukomplektuvannia ta znyshchennia» pro poriadok kontroliu za znyshchenniam yadernykh boieprypasiv, shcho vyvoziatsia z terytorii Ukrainy, na pidpryiemstvakh promyslovosti Rosiiskoi Federatsii URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_017#Text (data zvernennia: 16.10.2020).

22. Protokol do Uhody mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu «Pro poriadok peremishchennia yadernykh boieprypasiv z terytorii Ukrainy na tsentralni peredzavodski bazy Rosiiskoi Federatsii z metoiu yikh rozukomplektuvannia ta znyshchennia» pro poriadok kontroliu za znyshchenniam yadernykh boieprypasiv, shcho vyvoziatsia z terytorii Ukrainy,

na pidpriemstvakh promyslovosti Rosiiskoi Federatsii URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_017#Text (data zvernennia: 29.10.2020).

23. Protokol Narady hlav derzhav (pro pidhotovku uhod pro vvedennia v diiu Dohovoru mizh SRSR i SShA pro skorochennia i obmezhenia stratehichnykh nastupalnykh ozbroien i Dohovoru pro zvychni zbroini syly v Yevropi) (ukr/ros) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_286#Text (data zvernennia: 16.10.2020).

24. Protokol pro vnesennia zmin do Uhody pro osnovni pryntsyipy spivrobitnytstva v haluzi myrnoho vykorystannia atomnoi enerhii vid 26 chervnia 1992 roku URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_q10#Text (data zvernennia: 29.10.2020).

25. Proshchai, oruzhye! Kto y kak razvoroval arsenaly Ukrainy URL: <https://argumentua.com/stati/proshchai-oruzhie-kto-i-kak-razvoroval-arsenaly-ukrainy> (data: 30.06.2022).

26. Rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy №35 vid 28 liutoho 1992 roku Pro zabezpechennia realizatsii uhod i domovlenosti, dosiahnutykh u khodi zustrichi hlav derzhav ta uriadiv Spivdruzhnosti nezaleznykh derzhav u Minsku 14 liutoho 1992 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35/92-%D1%80%D0%BF#Text> (data zvernennia: 16.10.2020).

27. rosii dedali vazhche zavdavaty vysokotochnykh udariv na velykii vidstani – rozvidka Brytanii URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3654018-rosii-dedali-vazhche-zavdavati-visokotocnih-udariv-na-velikij-vidstani-rozvidka-britanii.html> (data: 20.01.2023).

28. Rosiia pry masovanomu obstrili vykorystovuie ukraïnski krylati rakety Kh-55, – rozvidka URL: https://lb.ua/society/2022/12/13/538966_rosiya_masovanomu_obstrili.html (data: 20.01.2023).

29. Sohlashenye mezhdru hosudarstvamy-uchastnykamy Sodruzhestva Nezavysymykh Hosudarstv o statuse Stratehicheskyykh syl URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_104#Text (data zvernennia : 16.10.2020).

30. Sohlashenye mezhdru Pravytelstvom Rossyiskoi Federatsyy y Pravytelstvom Ukrainy ob utylizatsyy yadernyykh boezariadov URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_132/conv#Text (data zvernennia: 03.10.2020).

31. Sohlashenye o vnesenyy yzmenenyi v Sohlashenya po Stratehicheskym sylam URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_348#Text (data zvernennia : 16.10.2020).

32. Tkachuk A. P. Vidmova vid yadernoi zbroi v politychnomu diskursi ukraïnskykh partii pershoi polovyny 1990–kh rr. Hileia: naukovyi visnyk. 2019. Vyp. 144(1). S. 133-137.

33. Trystoronnia zaiava Prezydentiv Ukrainy, SShA ta Rosii (ukr/ros) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_300#Text (data zvernennia: 16.10.2020).

34. Uhoda mizh derzhavamy-uchasnytsiamy Spivdruzhnosti Nezaleznykh Derzhav shchodo Stratehichnykh syl (ukr/ros) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_082#Text (data zvernennia: 16.10.2020).

35. Uhoda mizh Ukrainoiu i Rosiiskoiu Federatsiieiu pro poriadok peremishchennia yadernykh boieprypasiv z terytorii Ukrainy na tsentralni peredzavodski bazy Rosiiskoi Federatsii z metoiu yikh rozukomplektuvannia ta znyshchennia URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_016/conv#Text (data zvernennia: 16.10.2020).

36. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Rosiiskoiu Federatsiieiu pro poriadok zdiisnennia harantiinoho ta avtorskoho nahliadu za ekspluatatsiieiu stratehichnykh raketykh kompleksiv Stratehichnykh Syl, roztashovanykh na yikhnikh terytoriiakh (ukr/ros) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_131#Text (data zvernennia: 16.10.2020).

37. Uhoda mizh Uriadom Rosiiskoi Federatsii i Uriadom Ukrainy pro utylizatsiieiu yadernykh boiezariadiv URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_132#Text (data zvernennia: 10.11.2020).

38. Uhoda mizh Uriadom Rosiiskoi Federatsii ta Kabinetom Ministriv Ukrainy pro peredachu z Ukrainy do Rosiiskoi Federatsii vazhkykh bombardovalnykiv Tu-160, Tu-95MS URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_116#Text (data: 30.06.2022).

39. Uhoda mizh Uriadom Rosiiskoi Federatsii ta Kabinetom Ministriv Ukrainy pro peredachu z Ukrainy do Rosiiskoi Federatsii vazhkykh bombardovalnykiv Tu-160, Tu-95MS URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id156275/goals> (data: 30.06.2022).

40. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Rosiiskoi Federatsii pro vzaiemnyi zalik zaborhovanosti za postavleni enerhetychni resursy i za rozshcheplivani materialy URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_073#Text (data zvernennia : 27.10.2020).

41. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Rosiiskoi Federatsii pro naukovo-tekhnichne ta ekonomichne spivrobitnytstvo v haluzi atomnoi enerhetyky URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_033#Text (data zvernennia : 29.10.2020).

42. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Rosiiskoi Federatsii pro spivrobitnytstvo v haluzi transportuvannia yadernykh materialiv (ukr/ros) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_092#Text (data zvernennia: 29.10.2020).

43. Uhoda pro mizhderzhavni perevezennia nebezpechnykh i rozriadnykh vantazhiv URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_066/conv#Text (data zvernennia: 29.10.2020).

Uhoda pro osnovni pryntsyipy spivrobitnytstva v haluzi myrnoho vykorystannia atomnoi enerhii URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_599#Text (data zvernennia: 29.10.2020).

45. Uhoda pro spilni zakhody shchodo yadernoi zbroi URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_086#Text (data zvernennia 16.10.2020).

46. Unikalne mistse poblyzu Pervomaiska, yake varto vidvidaty: Muzei Raketykh viisk URL: <https://thegard.city/read/plany/82152/unikalnij-muzej-yakij-varto-vidvidati> (data zvernennia: 16.10.2020).

47. Kh-22. Shcho vidomo pro stari radianski rakety, yakymy Rosiia vdaryla po Kremenchuku URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61984346>

(data: 30.06.2022).

48. Shtokaliuk D. Hrafolohiia pro ukrainskykh politykiv ta vorohiv Ukrainy. – Ternopil: Vektor, 2020. 172 s.
49. Yaderne rozzbroiennia Ukrainy u svitli novykh svitovykh tendentsii URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_03_2.htm (data zvernennia: 27.10.2020).
50. Yadernyi potentsial Ukrainy mozhna vidnovyty za \$100 miliardiv – Kravchuk URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2156771-adernij-potencial-ukraini-mozna-vidnoviti-za-100-milardiv-kravcuk.html> (data zvernennia: 16.10.2020).
51. Yaderni shakhty Ukrainy. Yak vyhliadav tretii v sviti arsenal atomnykh bomb URL: <https://www.uatom.org/2020/07/03/yaderni-shahti-ukrayini-yak-viglyadav-tretij-v-sviti-arsenal-atomnih-bomb.html> (data zvernennia: 16.10.2020).
52. Yak znyshchuvalys stratehichni yaderni syly Ukrainy URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/12/strategic-nuclear-forces-of-ukraine.html> (data zvernennia: 10.11.2020).
53. Yak rosiia vykorystovuie dlia masovanykh obstriliv ukrainski krylati rakety Kh-55, yaki viddaly za Budapeshtskym memorandumom URL: <https://speka.media/rosiya-vikoristovuje-dlya-masovanix-obstriliv-ukrayinski-krylati-rakety-x-55-yaki-viddali-za-budapestskim-memorandumom-vr2x39> (data zvernennia: 10.11.2020).
54. Yak Rosiia zastosovuie stratehichnu aviatsiiu i krylati rakety proty Ukrainy URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60733459> (data: 30.06.2022).
55. Yanukovykh zdav ostannii zbroiovyi uran URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2010/04/12/4931460/> (data zvernennia 27.10.2020).
56. Yarovoi T. S. Stanovlennia derzhavnogo upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky Ukrainy chy znyzhennia oboronozdatnosti? Retrospektyva 1991–2000 rokiv kriz pryzmu lobistskoho vplyvu. Vypusk 15, 2020. S. 126 – 131.
57. Russia Is Using Old Ukrainian Missiles Against Ukraine, General Says URL: <https://www.nytimes.com/2022/12/12/world/europe/russia-ukraine-missiles.html> (data zvernennia: 10.11.2020).
58. 10 mifiv pro yaderne rozzbroiennia Ukrainy. Mif 1 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25229484.html> (data zvernennia: 27.10.2020).
59. 10 mifiv pro yaderne rozzbroiennia Ukrainy. Mif 2 URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25240377.html> (data zvernennia: 27.10.2020).
60. 79. SNO-1, SNO-2. Ukraina v protsesi yadernoho rozzbroiennia. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/79.htm> (data zvernennia: 27.10.2020).